ઉમાશંકર જોશીની વિચારયાત્રા

•

સંપાદન
ચંદુ મહેરિયા · મનીષી જાની · સ્વાતિ જોશી

લેખકનાં પુસ્તકો

કવિતા: વિશ્વશાંતિ (૧૯૩૧), ગંગોત્રી (૧૯૩૪), નિશીથ (૧૯૩૯), પ્રાચીના (૧૯૪૪), આતિથ્ય (૧૯૪૬), વસંતવર્ષા (૧૯૫૪), મહાપ્રસ્થાન (૧૯૬૫), અભિજ્ઞા (૧૯૬૭), ધારાવસ્ત્ર (૧૯૮૧), સપ્તપદી (૧૯૮૧), સમગ્ર કવિતા (૧૯૮૧)

નાટક: સાપના ભારા (૧૯૩૬), હવેલી (૧૯૭૭)

ટૂંકી વાર્તા: શ્રાવણી મેળો (૧૯૩૬), વિસામો (૧૯૫૯), ઉમાશંકર જોશીની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ (૧૯૮૫)

નવલકથા: પારકાં જણ્યાં (૧૯૪૦)

નિબંધ: ગોષ્ઠી (૧૯૫૧), ઉઘાડી બારી (૧૯૫૯), શિવસંકલ્પ (૧૯૭૮)

વિવેચન: અખો: એક અધ્યયન (૧૯૪૧), સમસંવેદન (૧૯૪૮), અભિરુચિ (૧૯૫૯), શૈલી અને સ્વરૂપ (૧૯૬૦), નિરીક્ષા (૧૯૬૦), કવિની સાધના (૧૯૬૭), શ્રી અને સૌરભ (૧૯૬૩), પ્રતિશબ્દ (૧૯૬૭), કવિની શ્રદ્ધા (૧૯૭૨), શબ્દની શક્તિ (૧૯૮૨), નિશ્રેના મહેલમાં (૧૯૮૬)

અનુવાદ: ગુલે પોલાંડ (૧૯૩૯), ઉત્તરરામચરિત (૧૯૫૦), શાકુંતલ (૧૯૫૫)

સંપાદન: ક્લાન્ત કવિ (૧૯૪૨), મ્હારાં સૉનેટ (૧૯૫૩), અખાના છપ્પા (૧૯૫૭), સ્વપ્નપ્રયાણ (૧૯૫૯), કાવ્યાયન (૧૯૭૨), કલાપીનાં કાવ્યો (૧૯૭૪), પ્રતિભા અને પ્રતિભાવ (૧૯૮૧), સર્જકની આંતરકથા (૧૯૮૪)

અન્ય: પુરાણોમાં ગુજરાત (૧૯૪૬), ગાંધીકથા (૧૯૬૯), ઈશાન ભારત અને આંદામાનમાં ટહુક્યા મોર (૧૯૭૬), હૃદયમાં પડેલી છબીઓ ભાગ ૧-૨ (૧૯૭૭), '૩૧માં ડોકિયું (૧૯૭૭), કેળવણીનો કીમિયો (૧૯૭૭), સમયરંગ (૧૯૭૮), યુરોપયાત્રા (૧૯૮૫), ઇસામુ શિદા અને અન્ય (૧૯૮૬), ઈશાવાસ્ય ઉપનિષદ (૧૯૮૮)

અંગ્રેજી: કાલિદાસાઝ પોએટિક વૉઇસ (૧૯૮૮), ઇન્ડિયન લિટરેચર: પર્સનલ એન્કાઉન્ટર્સ (૧૯૮૮), ઍન આઇડિયા ઑફ ઇન્ડિયન લિટરેચર (૧૯૮૮)

મરણોત્તર સંપાદનો: ચીનમાં ૫૪ દિવસ (૧૯૯૪), યાત્રી (૧૯૯૪), સર્જકપ્રતિભા ૧ (૧૯૯૪), સર્જકપ્રતિભા ૨ (૧૯૯૪), જીવનનો કલાધર (૧૯૯૫), કવિતાવિવેક (૧૯૯૭), કાવ્યાનુશીલન (૧૯૯૭), મસ્ત બાલ: કવિજીવન (૧૯૯૭), શેષ સમયરંગ (૨૦૦૪), કાવ્યાનુવાદ (૨૦૦૪), પત્રો–૧: ૧૯૨૮-૧૯૫૦ (૨૦૦૯), પત્રો–૨: ૧૯૫૧-૧૯૭૦ (૨૦૧૧), જગત-રંગ (૨૦૧૧), શેષ નાટકો (૨૦૧૧), શેષ વાર્તાઓ (૨૦૧૧), '૩૧માં ડોકિયું (સંવર્ધિત આવૃત્તિ, ૨૦૧૧)

હવે પછી: પત્રો–૩: ૧૯૭૧-૧૯૮૮, શેષ કાવ્યો

उमाशंकर जोशीनी विचारयात्रा

સંપાદન
ચંદુ મહેરિયા · મનીષી જાની · સ્વાતિ જોશી

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧

કિંમત: રૂ. 225 **પ્રથમ આવૃત્તિ:** 16 ઑક્ટોબર 2011

UMASHANKAR JOSHINI VICHARYATRA

A collection of articles by various authors
reflecting life and works of Umashankar Joshi.

Published by Gurjar Grantharatna Karyalaya,
Gandhi Road, Ahmedabad 380 001 (India).

© સંપાદકીય: સંપાદકોના, લખાણોના: જે-તે લેખકોના

પૃષ્ઠસંખ્યા: 8 + 296 = 304

ISBN: 978-81-8480-625-0 **નકલ:** 750

આવરણ-રેખાચિત્ર: ભૂપેન ખખ્ખર **આવરણ-સંયોજન:** અપૂર્વ આશર

■ **પ્રકાશક:** અમરભાઈ ઠાકોરલાલ શાહ, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ 380 001. **ફોન:** 079-22144663. ઈમેલ: goorjar@yahoo.com

■ **ટાઇપસેટિંગ:** અપૂર્વ આશર, 10, બીરવા રો હાઉસિસ, બોપલ, અમદાવાદ 380 058, **ફોન:** (02717) 23 55 90. ઈમેલ: apurva.ashar@gmail.com ■ **મુદ્રક:** ભગવતી ઑફસેટ, સી/16, બંસીધર ઍસ્ટેટ, બારડોલપુરા, અમદાવાદ 380 004.

સંપાદકીય

ઉમાશંકર જોશીના સાહિત્યમાં અને એમણે સત્તર વરસની ઉંમરથી લખવા માંડેલા પત્રોથી માંડી સતત લખેલાં અઢળક લખાણોમાં વીસમી સદીના ગુજરાતના, દેશના અને કંઈક અંશે વિશ્વના, સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને રાજકીય જીવનના ઘણા પ્રશ્નો ચર્ચાયા છે. જાહેરજીવનનો કોઈ એવો પ્રશ્ન નહીં હોય જેના વિશે એમણે વિચાર્યું કે લખ્યું ન હોય. આજે એકવીસમી સદીની શરૂઆતમાં પણ આ પ્રશ્નોની એટલી જ અગત્યતા છે અને એ સવાલો સાથે મળીને ગંભીરતાથી વિચારવાની પણ એટલી જ જરૂર છે.

આ મુદ્દે ઉમાશંકર જોશી જન્મશતાબ્દી સમિતિના સભ્યોને લાગ્યું કે ઉમાશંકરે જે પ્રશ્નો, ઘટનાઓ અને સંસ્થાઓ વિશે લખ્યું અને સાથે સાથે જેમાં સક્રિય ભાગ ભજવ્યો તેની વાત માંડીને તે સવાલો, ઘટનાઓ અને સંસ્થાઓ વિશે એક વિસ્તૃત, ઐતિહાસિક સમજ મેળવી શકાય એવું પુસ્તક તૈયાર કરીએ તો આજના સંદર્ભ વિશે વિચારવાનું નિમિત્ત મળી રહે.

આ અંગે વિગતે વિચારતાં અમને એવું લાગ્યું કે ઉમાશંકરના જીવન દરમિયાન જે મોટા બનાવો – પ્રશ્નો ઊઠ્યા અને જેમાં તેમણે ભાગ ભજવ્યો અથવા તે અંગે લખાણો લખ્યાં તે બધા મુદ્દાઓ અને એમની તરુણાવસ્થાથી શરૂ થતી બૌદ્ધિકયાત્રાને વિવિધ તબક્કાઓમાં વહેંચી નાખી તે દરેક તબક્કા અંગે અભ્યાસપૂર્ણ લેખન થાય એ જરૂરી છે. આ બૌદ્ધિક જીવનયાત્રાને પંદરેક જેટલા વિભાગોમાં વહેંચી નાખી અને જે તે તબક્કે, તબક્કાની ઘટનાઓ–સવાલો સાથે જોડાયેલી, યા તો જે તે ઘટનાઓ–સવાલો વિશે વિશેષ અભ્યાસ કે જાણકારી ધરાવનારી વ્યક્તિઓને લેખ લખવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું.

અમને એ વાતનો આનંદ છે કે અમે પાઠવેલાં આમંત્રણને લઈ બાવીસ લેખો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરી શકાયા છે. અહીં એ નોંધવું જરૂરી લાગે છે કે અહીં મુકાયેલા લેખોમાં ઘણાબધા લેખકોએ પોતાની વાત, વિચાર યા મુદ્દાઓને લઈ ઉમાશંકરનાં લખાણોનો વ્યાપક ઉપયોગ કર્યો છે. અને તે સંદર્ભે એક ને એક લખાણ/અવતરણનું પુનરાવર્તન થતું જોવા મળે છે. આ પુનરાવર્તન અમે જાણી જોઈને રહેવા દીધું છે. અમને એવું લાગ્યું કે દરેક લેખકે કોઈ ચોક્કસ અને અલગ દૃષ્ટિએ જે-તે અવતરણ

યા લખાણના અંશને મૂક્યો છે. અને તે મુદ્દે જેતે લેખકની વાતનું મહત્ત્વ ઘટે નહીં તેવી સમજ રાખી છે.

અહીં લેખકોએ પોતપોતાની આગવી નજરે કેટલીક ઘટનાઓ, લખાણો અને વિચારોને મૂલવ્યા છે, જેમાં જુદાંજુદાં અર્થઘટનોની સંભાવના હોઈ શકે. સંપાદકો અહીં રજૂ થયેલા બધા જ વિચારો સાથે સંમત છે એમ માનવું જરૂરી નથી.

આ પુસ્તકમાં સમાવેશ પામેલા લેખોને અમે ઉમાશંકર જોશીની માત્ર બૌદ્ધિક જીવનયાત્રા જ નહીં પણ તે ઉપરાંત વીસમી સદીની સામાજિક, રાજકીય ઘટનાઓ, તેમજ સાહિત્ય-કલાના પ્રવાહોને પિછાણવાની શરૂઆતના એક નાનકડા પણ અગત્યના પગલા તરીકે ગણીએ છીએ. આ અનોખી શરૂઆતમાં અમને સાથ આપનારાં તમામ લેખક-લેખિકાઓનો અમે અહીં આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તકના આવરણ પર મૂકેલું ચિત્રકાર ભૂપેન ખખ્ખરનું દોરેલું ઉમાશંકરનું રેખાચિત્ર ઉમાશંકરના વ્યક્તિત્વની એક ઝલક આપે છે અને તેમના વિશે એક વિશિષ્ટ સમજ ઊભી કરે છે. એ રીતે આ પુસ્તકનું એક અગત્યનું અંગ બને છે.

આ પુસ્તક ગુજરાતી સાહિત્ય અને ગુજરાતના સમાજકારણમાં રસ લેનારા સૌને ઉપયોગી નીવડશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. અહીં પ્રગટ થયેલાં લખાણોમાં કોઈ હકીકતદોષ જણાય કે કોઈ વિશેષ જાણકારી – પુરવણી મળે તે વાચક અમને મોકલી આપશે તો તે અમારા માટે લાભકારી નીવડશે.

૬-૧૦-૨૦૧૧ **ચંદુ મહેરિયા**
અમદાવાદ **મનીષી જાની**
સ્વાતિ જોશી

અનુક્રમ

ઉમાશંકર જોશીની જીવનયાત્રા

સ્વાતિ જોશી 1

વીસમી સદીની શરૂઆતમાં ઉત્તર ગુજરાતનાં ગામડાંઓની સામાજિક સ્થિતિ

પ્રાગજીભાઈ ભામ્ભી 59

ભારતનો સ્વતંત્રતાસંગ્રામ અને ઉમાશંકર જોશીનું બૌદ્ધિક ઘડતર

હેમન્ત દવે 73

પ્રગતિશીલ સાહિત્ય આંદોલન અને ઉમાશંકર જોશી

ભરત મહેતા 98

ઉમાશંકરભાઈ એક સાંગોપાંગ કેળવણીકાર

રોહિત શુક્લ 111

ઉમાશંકર જોશી – પ્રાધ્યાપક છતાં વિચારક અને લડવૈયા

ગિરીશ પટેલ 129

ઉમાશંકર જોશી : કુછ યાદેં

વારિસ અલવી 133

યુવાન ઉમાશંકર અને યુવાનો સાથે ઉમાશંકર

મનીષી જાની 136

ઉમાશંકર કટોકટીમોઝાર

પ્રકાશ ન. શાહ 169

સત્તાકીય રાજકારણ સામેનો સાતત્યપૂર્ણ અવાજ

ઉર્વીશ કોઠારી 185

ઉમાશંકર જોશી અને સામાજિક ન્યાય: 'મથામણોની ન મણા હજો મને'

ચંદુ મહેરિયા 192

અકાદમીઓની સ્વાયત્તતાના મુદ્દે ઉમાશંકરનો 'સમયરંગ' આપણને અડશે?

ડંકેશ ઓઝા 205

ઉમાશંકર અને સર્વોદય

નારાયણ દેસાઈ 213

પ્રતિબદ્ધ બૌદ્ધિક ઉમાશંકર જોશી
ઘનશ્યામ શાહ 219
ઉમાશંકર – અમદાવાદનું અર્ધી સદીનું સાંસ્કૃતિક જીવન અને એમાં એમની ભૂમિકા
અચ્યુત યાજ્ઞિક 223
મૂર્તિ જે અમિતા
હિમાંશી શેલત 234
સમયરંગના કવિ : ઉમાશંકર જોશીની કવિતામાં સમસામયિકતા
સરૂપ ધ્રુવ 243
ઉમાશંકર જોશી ની કવિતામાં કાવ્યચેતના અને યુગચેતનાનું અદ્વૈત
નિરંજન ભગત 252
Umashankar Joshi: The Shining Star of the Dark Midnight *(Nisheeth)*
Indra Nath Choudhuri 259
Umashankar Joshi and The Idea of Indian Litearture
K. Satchidanandan 268
Remembering Umashankar Joshi
B. G. Verghese 281
अंधकारयुग और उमाशंकर
नामवर सिंह 283

ઉમાશંકર જોશી : જીવનક્રમ 289